

8 POVZETEK KLJUČNIH UGOTOVITEV (Juš Škraban in Vera Grebenc)

Raziskava je dala vpogled predvsem v varovane oddelke kot obliko dela. Z vidika uporabnika namestitev na varovani oddelek v življenjski svet vpelje predvsem posebne ureditve, ki so povezane zlasti z zagotavljanjem varnosti na oddelku. Splošni varnostni ukrepi ožijo življenjski svet, vpeljeni pa so predvsem zaradi urejanja življenja več (domnevno nevarnih) ljudi na enem mestu in kot taki niso odziv na različna tveganja, ki so razlog za namestitev konkretnih uporabnikov na varovani oddelek. Zapiranje na varovane oddelke je isti nediferenciran ukrep za vse uporabnike, ne glede na njihove konkretne okoliščine, ki so tam, kjer so živeli prej, privedle do namestitve.

Obravnavo na oddelku pogojuje institucionalna oblika dela. Oskrbo zoži na izvajanje rutin, ki jih poznamo z drugih zavodskih oddelkov, a jo še bolj oklestijo zaprta vrata; ta krnijo, »zamrzujejo« oskrbo. Omejitve so posledica tega, da imajo tamkajšnji stanovalci nalepko nevarnosti. Oskrbo je trenutno možno prilagajati v okvirjih, ki jih daje oddelek, institucija, uporaba metod pa v tem kontekstu ne more biti produktivna, saj so bile metode, ki jih sogovorniki omenjajo (osebno načrtovanje, analiza tveganja), razvite za delo v skupnosti in prav zato zahtevajo drugačne, skupnostne oblike dela (npr. osebni paket storitev).

Varovani oddelki torej niso prostori rehabilitacije, okrevanja, temveč uporabnikom prej poglobljajo kariero duševnega bolnika, ožijo njihove socialne mreže, krčijo njihovo družbeno vlogo in podobno. Z drugimi besedami, varovani oddelki ne morejo odgovarjati na potrebe ljudi. Poudariti je treba, da pa ni tako zaradi osebnih lastnosti osebja, saj varovani oddelki tudi njim onemogočajo produktivno delo oz. resnična človeška srečanja.

Omejitve, ki jih vsebuje ta oblika dela, je treba iskati v sistemski umeščenosti varovanih oddelkov. Ti so namreč zadnja možnost, ko naj bi bile že vse druge, manj omejujoče alternative izčrpane. Dejavniki, ki pospešujejo nameščanje na varovane oddelke, so povezani z ožjim življenjskim kontekstom uporabnikov (s slabim socialno-ekonomskim položajem, negotovimi stanovanjskimi pogoji, predhodno institucionalizacijo, šibkimi ali izključujočimi socialnimi mrežami, prestopki uporabnikov, zaradi katerih so drugi v skrbeh) in širšim družbenim kontekstom (negotove družbeno-ekonomske razmere, kot npr. socialno izključevanje, revščina in institucionalizirana družba s pomanjkanjem skupnostnih oblik podpore).

Vsi ti dejavniki tudi ovirajo odpust. Organizacija služb je vzrok, da je intenzivna podpora, ki jo ponuja varovani oddelek, možna le s premestitvijo tja in ne zunaj zavoda. Postopki podpirajo strukturno vlogo varovanih oddelkov, zato v pomanjkanju nosilnih skupnostnih služb na terenu vlada predvsem dobro naoljen stroj nameščanja (in ne odpustov). Do teh pride redko (18 % vseh stanovalcev leta 2023). Tega ne gre razumeti kot anomalijo, temveč bolj kot simptom organizacije služb, ki temelji na institucionalnih odgovorih na dolgotrajne težave v duševnem zdravju. Pomanjkanje skupnostnih služb povzroča tudi precej dolge namestitve (v povprečju 5 let, 40 % stanovalcev je tam več kot 5 let). Varovani oddelek je torej črna luknja, ki jo je težko zapustiti.

Zaradi vsega tega varovani oddelek v praksi ne izkaže svoje deklarativne funkcije zagotavljanja intenzivnejše podpore, temveč je intenzivnost njegovega delovanja iskati v premestitvi, izkoreninjenju iz življenjskega sveta in v zapiranju. Varovani oddelek je torej prostor odlaganja domnevno nevarnih ljudi – bolj kot potrebam uporabnikov je namenjen potrebam sistema, ki mora ljudi, s katerimi ne zmore delati drugače, nekam dati, odstraniti.

Na področju otrok in mladostnikov s težavami v duševnem razvoju in hkratnimi vedenjskimi in čustvenimi težavami se je v zadnjih letih s specializiranimi enotama v CUDV oblikoval podoben odgovor na intenzivne in kompleksne potrebe kot varovani oddelki. Ti dve enoti namreč vsebujeta vse ključne elemente varovanih oddelkov, zato tudi drsita v podobne pasti in težave, pa tudi kršitve pravic, kot se to dogaja na varovanih oddelkih za odrasle. Ta trend je treba prepoznati in podpreti spremembo smeri v razvoj intenzivnih skupnostnih služb za delo s to skupino otrok in mladostnikov.

Zakon o duševnem zdravju trenutno normira varovane oddelke in postopke nameščanja na način, ki je v očitnem navzkrižju z določbami Konvencije o pravicah ljudi z ovirami, ki temelji na spodbujanju avtonomije in vključevanja v skupnost. Zakonodaja bi lahko imela tudi drugačno vlogo in bi normirala tako proces preobrazbe varovanih oddelkov kot tudi skupnostne službe po koncu tega procesa. A take spremembe lahko sproži predvsem politika, ki deluje proaktivno za zmanjševanje prisile.

Trenutno stanje je treba preseči, to pa se lahko zgodi le, če v temelju prevprašamo delovanje trenutnega sistema, predvsem oblik dela in organizacije služb. Navedenih težav sistema

varovanih oddelkov torej ni možno popravljati z majhnimi ukrepi, npr. z več kadra, saj bi več osebja delalo še vedno v istem institucionalnem oddelku, ki že po definiciji onemogoča produktivno delo in krši pravice ljudi. Težav ne smemo reševati niti tako, da bi najprej krepili skupnostne službe in se šele potem lotili spreminjanja varovanih oddelkov, saj bodo postelje teh vselej polne, saj to narekuje način financiranja in že preprosto njihov obstoj: dokler bodo obstajali varovani oddelki, bodo njihove postelje polne, saj bodo imeli drugi akterji možnost, da nekoga tja pošljejo.

Skupnostne službe moramo krepiti *hkrati in sorazmerno* z odpravljanjem prostorov varovanih oddelkov. Hkratnost teh dveh procesov narekuje, da varovanih oddelkov kot organizacijskih enot zavodov ne smemo samo ukiniti, temveč preobraziti v skupnostne službe. V tem procesu je pomembno izhajati od spodaj navzgor, iz življenjskega sveta stanovalcev na varovanem oddelku in uporabnikov, ki jim preti namestitve. V Sloveniji imamo razvito metodično osnovo za takšno delo (še najbolj osebno načrtovanje in analiza tveganja), manjkajo pa različne oblike, ki bi omogočale produktivno delo v skupnosti, kot jih poznamo iz tujine (npr. osebni paket storitev, varovanje v skupnosti, pogojno tudi intenzivnejše stanovanjske skupine). V izbranih praksah iz tujine smo namreč opazili tako alternativne oblike kot tudi alternativno in produktivnejšo rabo podobnih metod. Raznoverstnost potreb uporabnikov naj narekuje raznoverstne oblike dela. Vloga politike in zakonodaje je, da te procese dosledno podpreta in hkrati zavrmeta vsako podporo krepitvi institucionalnih oblik dela. Poleg storitev je treba omogočiti tudi širše družbene pogoje za tak proces, ki so odslikava dejavnikov, ki trenutno spodbujajo namestitve: zagotavljanje fleksibilne, a trdne stanovanjske preskrbe, izboljšanje socialno-ekonomskega položaja, preprečevanje drugih oblik institucionalizacije, krepitev in inkluzivnost socialnih mrež in podobno.